

Romaniv T. M. Ostap Terletskyi (features of intellectual portrait).

The article is devoted to Ukrainian philosopher, historian, lawyer, social and political public figure Ostap Stepanovych Terletskyi. On the basis of archive and published materials the author studies the role and place of Ostap Terletskyi, as the representative of intellectuals, in social and political life of Halitsia at the last third of XIXth century.

О. О. Синявська

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА І НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Протягом періоду українського національного відродження у ХІХ — на початку ХХ ст. національне питання було одним із найбільш актуальних для українських діячів. У межах Наддніпрянської України національний рух остаточно переходить зі стадії культурницького українофільства до організованої політичної праці з утворенням першої політичної партії — Революційної української партії (РУП). Так склалося, що незабаром із РУП вийшли всі основні українські політичні партії, які тривалий час виступали опозицією царатові, а потім були активними учасниками української національної революції.

Дослідження історії створення та діяльності перших політичних партій в Наддніпрянській Україні в останні роки займає все актуальніші позиції. На сторінках різноманітних за формою історичних праць досить докладно вивчаються як загальні тенденції розвитку політичного руху наприкінці ХІХ — на початку ХХ століть [1], так і окремі аспекти програмових положень та ідеології українських політичних діячів [2]. На наш погляд, особливої актуальності в сучасних умовах набуває проблема дослідження історичних форм вияву дуалізму в політичному житті визначеного періоду, зокрема, вирішення національного питання в діяльності перших українських політичних партій. Необхідно переосмислити погляди української політичної еліти, з'ясувати характер ідейних розбіжностей і фактори, що їх визначали.

Що собою являла РУП? Партія складалася з нечисленних гуртків, так званих “вільних громад” Харкова, Києва, Ніжи-

на, Полтави, об'єднуючих в основному студентів, семінаристів, вчителів і представників інтелігенції. В Харкові активними діячами цієї партії були студенти місцевого університету — Д. Антонович, П. Андрієвський, Б. Мартос, ветеринарського інституту — С. Андрієвський, М. Міхновський, А. Міхновський, В. Фоменко, В. Яговський, студент технологічного інституту В. Гордієнко і ін.; в Києві — студенти університету Б. Матюшенко, М. Ткаченко, В. Базькевич. “Тримається інтелігентами” — так в цілому охарактеризувало РУП Київське охоронне відділення в лютому 1902 року [3, с. 75].

Політично оформилась РУП на Харківському з'їзді у 1900 році і об'єднала в собі одразу декілька течій. Аналіз діяльності партії протягом всього періоду її існування дає підстави твердити, що саме діячі РУП становили українську політичну еліту початку ХХ ст., погляди яких і формували ставлення партії до національного питання.

В національному питанні РУП була на позиціях автономії України в межах Росії, розглядаючи її як перехідну форму до незалежності й самостійності. Заради цього вона готова була визнати навіть соціалізм, але тільки національний: мета партії “полягає в ідеалі самостійної незалежної Української республіки...”.

У перший період діяльності програмою РУП стала праця М. Міхновського “Самостійна Україна”, в якій гасло самостійної України було поставлено ясно: “Україна для українців”. Причому Україна розумілася, як цілісність усіх етнографічних земель “від гір Карпатських аж по Кавказькі” [4]. Як писав Ю. Коллард, ця програма стала “безсмертним заповітом українських націоналістів, самостійників і державників” [5, с. 9–10]. Як згадував В. Андрієвський, “самостійна Україна” палила мозок, від неї в мене кипіла кров” [6, с. 120].

Саме М. Міхновський вперше в історії політичного руху в Наддніпрянській Україні чільне місце в діяльності інтелігенції відводив питанням національним. Він стверджував, що наперед треба досягти національного визволення засобом революційним, а вже тільки тоді можна буде у всій повноті перевести соціальні реформи, потрібні для досягнення добробуту народу, бо “без національного визволення українського народу неможливе і його соціальне визволення з темряви, визиску і рабства”.

Погляди М. Міхновського пропагувалися на сторінках друкованих видань партії. Так, в першому номері часопису “Гасло” було заявлено, що “ідеалом партії є вільна, самостійна Україна з широко розвиненим соціалістичним державним устроєм”. Але вже 1903 року у тій самій газеті читаємо, що “світогляд “Самостійної України” не є тепер типовим для нашої партії”.

Перехід з позицій національної ідеї до соціальних пріоритетів стався у 1902 році, але єдності в національному питанні серед лідерів РУП не було з часу організаційного оформлення партії. Зокрема, в брошурі “Дядько Дмитро”, автором якої був Д. Антонович, гасло “за самостійну Україну” обмежується тільки боротьбою за соціально-економічне полегшення життя українців.

У лютому 1902 році відбувається з’їзд партії, який висловлює свою прихильність до соціалістичної програми. Програмовим гаслом цього періоду стала теза, яку висловив один із керівників РУП Д. Антонович: “Рух — усе, мета — ніщо”. В передовій статті часопису “Гасло” говорилося: “Ми дуже непевно розуміємося і замало цікавимося тим, що звичайно розуміється як “мета соціалізму”. Ся мета, щоб вона не виявляла, є для нас нічим, рух усім. Під словом “рух” ми розуміємо і загальний розвій суспільства, себто соціалістичний поступ, і політичну та економічну агітацію, й організацію задля здійснення того поступу” [7, с. 27]. Тим самим діячі РУП фактично відмовилися від пріоритетності національного питання, “пересунувши” його на другий план.

Після того, як провід партії схилився до соціал-демократичних принципів, була сформована націоналістична фракція РУП на чолі з М. Міхновським, яка виходить з РУП. У 1902 році на її базі утворюється Українська Народна партія (УНП), до складу якої, крім М. Міхновського, входили брати Макаренки, брати Шемети, Є. Любарський-Письменний. Оразу ж М. Міхновський пише “Десять заповідей для УНП”, де висуває гасло — “Самостійна, Соборна Українська Держава від Сяну до Дону”.

Відповідно до закликів Д. Антоновича протягом 1902-го і наступного року РУП бере активну участь у селянських рухах разом з близькою їй Українською Соціалістичною партією (УСП). У червні 1903 року центральні комітети обох партій вирішили об’єднатися. Орган УСП “Добра новина” став часопи-

сом РУП для міського україномовного пролетаріату (редактором був Б. Ярошевський). Водночас до РУП почали переходити члени місцевих організацій РСДРП, яких приваблювали національні моменти в діяльності партій [7, с. 27].

У зв'язку із змінами виникає необхідність розробки нового програмного документа РУП. Проте, замість того, щоб дати раціональне, теоретично-логічне обґрунтування програми національно-народницькими поглядами, що були властиві рупівцям протягом 1900–1902 років, еліта РУП звертається до ідейно-теоретичних засад західноєвропейської соціал-демократії.

На початку 1903 року Київська громада РУП запропонувала проект програми, який містив у собі вимоги демократичних свобод, вирішення аграрного питання і т. п. Суто українське питання ставилося як вимога національно-територіальної автономії України. Таким чином, партійна інтелігенція відмовилась від гасла самостійної України.

Орієнтація політичних лідерів РУП на західноєвропейський соціал-демократичний рух виявився у проекті програми партії [8], який базувався на головних ідеях програми Соціал-Демократичної партії Німеччини (СДПН), ухваленої Ерфуртським з'їздом у жовтні 1891 року.

У міру подальшого розгортання цього процесу починають проявляти невдоволення курсом партії ті діячі, які, незважаючи ні на що, залишалися віддані національно-народницьким переконанням. Так відбулося, наприклад, з О. Ковалевським, Л. Мацієвичем та Ю. Коллардом, які ще наприкінці 1902 року консультувалися з цього приводу з визнаним лідером партії Д. Антоновичем.

Каменем спотикання між більшістю рупівців та легалізованою меншістю у 1903–1904 роках були: різниця у національних переконаннях і ставлення до соціал-демократичної ідеї, зокрема, її пристосування до України.

У другій половині 1903 року після арешту Д. Антоновича функції керівника партії тимчасово перейняв М. Порш. Його особисте розуміння і ставлення до національного питання призвели до вилучення зі складу партії неукраїнців (євреїв, росіян, поляків) і соціалістів-революціонерів, “неправильно налаштованих у душі пануючої ідеології серед партійного середовища”.

Тим самим партія своїм персональним складом набула виключно українського національного характеру і виразно соціал-демократичного напрямку [9, с. 28].

Ще одне питання, яке досить гостро стояло перед лідерами РУП в цей період діяльності і було пов'язане з їх національними переконаннями, — ставлення до російських соціал-демократичних сил. Певна частина керівників РУП активно підштовхувала партію до зміни позиції по відношенню до РСДРП. З літа 1904 року М. Меленевський почав відкрито пропагувати ідею про непотрібність самостійної української соціал-демократичної партії. Так, виступаючи на IV (Об'єднавчому) з'їзді РСДРП, він заявив: “Український пролетаріат зовсім обрусів, і тому існування окремої організації не має ніякого значення”. Лише частина РУП на чолі з Д. Антоновичем, В. Винниченко, М. Поршем і М. Ткаченко продовжували відстоювати необхідність збереження самостійності і незалежного існування РУП. Ситуація загострювалась, суперечності збільшувались. І все ж таки лідери партії зробили спробу дійти згоди.

У 1904 році представники РУП брали участь у роботі Амстердамського конгресу II Інтернаціоналу, на якому було запропоновано доповідь Центрального комітету партії, де РУП визначалася як організація української соціал-демократії. Наприкінці грудня 1904 року у Львові зібрався черговий з'їзд РУП, на якому були присутні майже всі провідні діячі партії.

Делегати з'їзду поділилися на три частини. М. Меленевський, П. Канівець та В. Мазуренко наполегливо відстоювали необхідність об'єднання з російською соціал-демократією без будь-яких умов, навіть не домовляючись і про політичні взаємовідносини між Україною і Росією. Інша частина на чолі з М. Поршем домагалася відновити тезу про самостійність України у програмних документах. На з'їзді існувала також поміркована лінія частини делегатів з'їзду, які йшли за О. Скоропис-Йолтуховським. Вони виступали проти внесення до програми пунктів про самостійність України і пропонували поставити у вимогах національної політики проголошення національно-територіальної автономії України у складі Росії. Врешті-решт, більша частина РУП взяла на озброєння саме цю тактичну лінію: вимога автономії і федеративний устрій Росії.

Суперечності настільки загострилися, розшарували делегатів, що можливість дійти якоїсь згоди навіть і не проглядалася. Роботу з'їзду припинили. 12 січня 1905 року розкол РУП був офіційно закріплений. Група М. Меленевського в Києві видала декларацію-листівку “Розкол РУП”, де заявила про утворення нової партії “Українська соціал-демократична спілка” (“Спілка”), а також про свій намір розпочати переговори з РСДРП про вступ до її лав на засадах автономії [10, с. 27].

Друга частина рупівців після відокремлення “Спілки” продовжувала свою революційну діяльність, розширюючи зв'язки з населенням України. Разом з тим вони також повели діяльність по створенню самостійної партії. Одночасно гостро обговорювалося місце національного питання в діяльності партії.

У січні 1905 року в часопису “Праця”, який заступив із 1904 року “Гасло”, Д. Антонович виступив зі статтю “Неіснуюче питання”, якою розпочав дискусію із М. Поршем про національне питання. Для соціал-демократії, як вважав Д. Антонович, це питання схоластично надумане буржуазією із метою “затемнити класову свідомість пролетаріату”. Автор пропонував пролетаріатові боротися із цим “неіснуючим питанням”. Цікаво, що його погляди на національну проблему не позбавлені парадоксальності. Повернувшись в наступному номері журналу до зазначеної теми статтю “Ще про неіснуюче питання”, Д. Антонович говорить: визнавши реальність існування національного питання, треба “радикально його розв'язати поставленням в своїй програмі виразної точки — самостійної демократичної Української республіки від гір Карпатських до Кавказьких. Ніякі півміри автономії України або вступу України до федеративної спілки неприличні для програми пролетаріату, бо крім трюсу нічого не виявляють”.

У грудні 1905 року у Харкові відбувся з'їзд РУП, на якому партія була перетворена в Українську Соціал-Демократичну робітничу партію (УСДРП). Засновниками і лідерами партії були М. Порш, В. Винниченко, С. Петлюра, М. Ткаченко. На з'їзді був ухвалений статут і резолюції з програмних і тактичних питань, які свідчили, що УСДРП остаточно перейшла на соціал-демократичні позиції. Вона пропагувала здійснення “громадського перевороту революції” і побудови соціалістичного суспільства, встановлення демократичної республіки, “авто-

номію” України з окремою державною інституцією (Сеймом), якому належить право законодавства у внутрішніх справах населення тільки на території України [11].

На з'їзді УСДРП у грудні 1905 року була винесена спеціальна резолюція по національному питанню, в якій зазначалося, що українська соціал-демократія самими енергійним засобами буде боротися проти національного гніту, за рівні права всіх національностей на вільне існування і вільний розвиток, впевнено обґрунтовувати право нації на культурне і політичне самовизначення. В програму партії було включено низку національних домагань: націоналізація шкіл для українського народу, передача завідування народною освітою до компетенції автономного українського сейму, а зведення української мови по всіх урядових і публічних інституціях на Україні [11].

Отже, у своїй діяльності РУП еволюціонувала від самостійницьких ідей і гасла “Україна для українців” до окремої вимоги автономії України, тобто співіснування з Росією. Незважаючи на розгалужену діяльність і розвинуту внутрішню систему, українська політична еліта РУП не усвідомила пріоритетності вирішення національного питання, так і не досягнувши єдності в баченні політичного майбутнього українських земель.

Джерела та література

1. Ветров Р. І., Донченко С. П. Політичні партії України в першій чверті XIX століття (1900–1925). — Дніпропетровськ-Дніпродзержинськ, 2001; Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині к. XIX — поч. XX ст. — К., 1996; Українські політичні партії кінця XIX — початку XX ст.: програмові і довідкові матеріали. — К., 1993 та ін.
2. Алексеев С. В., Ляшенко Є. П. Політичні партії в Україні (1900–1917). — Краматорськ, 2003; Висоцький О. Ю. Українські національні партії початку XX ст.: соціалістичний елемент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні). — Дніпропетровськ, 2001 та ін.
3. Касьянов В. Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX ст.: Соціально-політичний портрет. — К., 1993.
4. Самостійна Україна: програма РУП. М. Міхновський. — Лондон, 1962.
5. Передмова Ю. Колларда до книжки-промови М. Міхновського “Самостійна Україна”. — Вецляр, 1917.
6. Андріївський В. Три громади. Спогади з 1880–1917. — Львів, 1936.

7. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині к. XIX — поч. XX ст. — К., 1996.
8. ЦДІА України. — Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 678. — Арк. 46–48.
9. Висоцький О. Ю. Українські національні партії початку XX ст.: соціалістичний елемент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні). — Дніпропетровськ, 2001.
10. Феденко П. Український рух у XX столітті. — Лондон, 1959.
11. ЦДІА України. — Ф. 274. — Оп. 1. — Спр. 2568. — Арк. 58–65.

Анотації

Синявская Е. А. Украинская политическая элита и национальный вопрос в начале XX в.

В статье раскрывается комплекс проблем, касающихся решения национального вопроса в деятельности Революционной украинской партии. Автор анализирует отдельные программные положения партии в разные периоды её деятельности.

Syniavska H. O. Ukrainian political elite and the national question at the beginning of the XX century.

The article discloses a number of problems, concerning the decision of the activity's of the Ukrainian Revolution party national question. The author is analyzing separate program rise to the occasion of the party at the different periods of its activity.

С. А. Федоренко

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У ХІХ СТОЛІТТІ (ПОРЕФОРМЕНІЙ ПЕРІОД ДЕРЖАВНО- ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ)

Церква в усі часи одним із важливих своїх завдань вважала підготовку майбутніх служителів культу. Упродовж тривалого періоду науковцями була проведена масштабна робота з вивчення діяльності духовенства у сфері духовної (релігійної) освіти. В останнє десятиліття автори наукових розробок відійшли від усталених раніше стереотипів та прагнули до максимальної об'єктивності у розкритті питань, які стосувалися Російської православної церкви та ролі духовенства в культурно-освітніх процесах; застосовували нові підходи до вивчення історії духовної освіти й окремих духовних навчальних закладів, до висвітлення діяльності кращих представників церковної школи і на-